

Katekismen

Af Oddvar Johan Jensen

Manuskript fra foredrag holdt på KPI-konferencen, oktober 1999

Mot slutten av 1800-tallet tiltok kritikken av katekismen og katekismeundervisningen. Katekismen var ikke så velegnet for barn som man tidligere hadde foregitt. De mest radikale så gjerne at hele katekismen ble borte, i det minste måtte det bli slutt på den meningsløse pugging av Pontoppidans forklaring. Kravet var ellers at bibelhistorien måtte inn på de laveste alderstrinn og at en eventuelt undervisning i katekismen først kom når barna var modne nok til å forstå stoffet.

Forklaringen med de mange spørsmål og svar ble det ikke ro omkring før den var borte. Utover 1800-tallet ble den flere ganger omarbeidet og redusert. I løpet av de fire første 10-år på 1900-tallet ble den erstattet av nye tekstbøker. Etter andre verdenskrig gikk smått om senn også selve katekismen de fleste steder av bruk. For skolens del er imidlertid denne utvikling snudd i og med L97. Som mål for mellomtrinnet (5.-7. klasse) står det nå blant annet følgende.

Kristen tro og etikk:

Elevene skal lære om grunntrekkene i kristen tro og etikk i lys av kristendomsforståelsen i Luthers lille katekisme

Denne markering i L97 representerer et interessant trekk på bakgrunn av at avstanden mellom skole og kirke ikke er blitt mindre med den nye planen. Katekismen er rett og slett tillagt en slik nøkkelrolle i læreplanen at den gjerne kan sees som en utfordring for flere av konfirmantlærebøkene som er i omløp.

Mitt tema for denne artikkel er imidlertid ikke forholdet mellom det nye kristendomsfaget i grunnskolen og den norske kirkes dåpsopplæring. Oppgaven er kort og godt å reise spørsmålet på nytt: Hvilken plass har barnet i Luthers lille katekisme? Er dette en bok for barn? Hvilket syn på barnet reflekterer den i den grad barnet befinner seg innenfor dens horisont? Poenget er ikke å avskjære den aktuelle debatt, men å yte et historisk bidrag som kan sette de siste 150 års debatt i perspektiv.

Barnets møte med katekismen

A gi et historisk svar på det pedagogiske spørsmål katekismen reiser, er ikke gitt i en håndvending. På Luthers tid var det åpenbart mange som rett og slett ikke hadde møtt katekismen, selv om undervisning i katekismestoffet var obligatorisk i middelalderen og ble prøvet under skriftemålet før det ble gitt adgang til nattverdbordet.

Da Luther fant at han måtte skrive en ny katekisme mot slutten av 1520-tallet, hersker det ingen tvil om at han hadde barn og enfoldige mennesker i tankene. Det var dem han skrev for. Boken skulle ikke bare være riktig i teologisk forstand, den skulle dessuten både være en enkel og god bruksbok. Den måtte være funksjonell som lærebok. Men med vår erfaring fra den nyere katekismehistorie, er det et stykke vei å gå før vi har klargjort hva dette betyr. "Lærebok" er ikke et begrep som umiddelbart skaper de beste assosiasjoner for det som på 1500-tallet var katekismens pedagogiske profil. "Bønnebok" er kanskje vel så treffende. For å få et godt grep om det sentrale poeng, må vi inn i katekismens verden og innenfra denne verden se hvordan boken ble brukt.

Katekismen er en bok som er gitt til familien. Overskriften over hver del lyder: "Hvordan familiefar på en enkel måte skal lære sine husfolk". Unntaket er den del som omhandler skriftemålet. Der er "sine husfolk" byttet ut med "det enkle folk". Med det menes voksne uten videre skoleing, altså folk flest. Skriftemålet var ikke for små barn. Til "husfolket" var derimot også barna regnet med. Tydeligst kommer dette frem i tillegget til katekismen som bærer overskriften:

Hvordan en familiefar på en enkel måte skal lære sine husfolk bordbønnen før og etter måltidet.

Det heter videre:

Barna og tjenestefolket skal med foldede hender og på en andektig måte tre frem til bordet og si:

"Alles øyne vokter på deg, Herre, og du gir dem deres føde i sin tid. Du åpner hånd og metter alt som lever med velbehag."

Deretter Fadervår og denne bønnen:

Herre Gud, himmelske Far, signe oss med disse dine gaver som vi mottar av din milde godhet, ved Jesus Kristus, vår Herre. Amen.

Dette er barnets første niøte med katekismestoffet. Det tas under bordbønnen med inn i familiens felles bønn hvor Fadervår - katekismens tredje hoveddel - har sin faste plass. Barnets møte med katekismestoffet er en del av familiens daglige rytme. Fadervår møter det både før og etter maten ved hvert eneste måltid. I tillegg kommer morgen- og aftenbønn. Også der har Fadervår sin faste plass. Trosbekjennelsen - katekismens andre hoveddel - hører ikke med til bordbønnene, men har sin faste plass både i morgen- og aftenbønnen. De ti bud - katekismens første hoveddel - har av forståelige grunner ikke en tilsvarende plass i bønnen, men budene hørte likevel også dagliglivet til. Under morgenbønnen nevner Luther for øvrig den mulighet at budene kan synges. Etter at morgenbønnens avsluttende "Amen" har lydt, foreslår han en sang, ... "så kan du gå med glede til ditt arbeid, og syng gjerne en sang, for eksempel en som handler om de ti bud ...".

Barnets første møte med katekismestoffet er altså ikke et møte med boken i form av et fremmed lærestoff, men som et fast og kjent rituale. Selve katekismeboken med forklaring til de tre hovedstykkene kommer først når barnet er klar til å forstå meningen med det stoffet som det allerede lenge har kjent og gjort bruk av sammen med mor, far og de andre i huset.

Det er ingen tvil om at katekismestoffet er kunnskapsstoff, men måten man møter stoffet på, er å sammenligne med gartneren som lever blant sine planter. Dag for dag utvider han sin kunnskap om dem. Rekkefølgen er ikke tilfeldig. Først kommer møtet med stoffet som en levende virkelighet. Med dette som det blivende grunnlag legges stadig ny forståelse til. Katekismestoffet har bønnens verden som sin tolkningsramme. Som kunnskapsstoff er katekismen derfor erfaringsbasert. Idealet er at barna skal vokse inn i katekismens verden, det er bønnens verden. Boken kan derfor med rette kalles en bønnebok.

Husmenighet og gudstjenestemenighet

Katekismens tekster har også et annet bruksområde enn i hjemmet. Det er i menighetens gudstjeneste. Katekismen danner slik en bro mellom hjem og kirke. Innføringen i katekismen er derfor også en innføring i menighetens gudstjeneste. Det er ingen tilfeldighet at Luthers store katekisme er en prekensamling. Dette understreker det forhold at også den utførligere forklaring av katekismestoffet skal skje innen en praktisk, liturgisk ramme. Selvsagt kunne de lærde arbeide med katekismestoffet også i sine lærde sammenhenger, men det kunne ikke sette til side eller erstatte

katekismens plass og funksjon i bønnens rom som den primære. Man må derfor spørre om katekismen rett og slett er blitt en annen bok der hvor den utelukkende blir brukt som lærebok med formidling av teoretisk kunnskap som formål. Den er nemlig da tatt ut av det rom som barn og voksne har felles, bønnens rom. Der det skjer, er det et tap for både barn og voksne. De voksne reduserer katekismen til teori, og med det lukker de boken for de barn som ikke kan følge dem inn i de teoretiske refleksjoners rom. I stor grad var det dette som skjedde med katekismen i løpet av 1800-tallet da den ble en skolebok.

Katekismen - en billedbok for barn

Som nevnt innledningsvis, var det bibelhistorien som ble fremmet som løsningen da katekismen måtte vike som lærebok for de yngste. Fortellingen var anskuelig, barna så de bibelske personer for seg og lærte intuitivt om kristen tro og liv gjennom dem. Når man leser om bibelhistorien og det nye pedagogiske ideal som ble lansert mot slutten av 1800-tallet, fester lett det inntrykk seg at bruk av bibelfortellinger som undervisningsstoff for barn var noe nytt. I beste fall opplevde man det slik på 1800-tallet, men i virkeligheten var det gammelt nytt. Så veldig gammelt var det heller ikke. Man måtte da i alle fall overse kirkekunsten. Tidlig i kirkens historie ble bibelske fortellinger malt på veggene i gudstjenesterommene. Vi finner dem allerede i Roms katakomber. Senere lages de i den fineste mosaikk og glasskunst. På reformasjonstiden levde man i denne rike billedverden. Også bøkene ble utstyrt med bilde som forteller de samme bibelske historier.

Omtrent samtidig med utgivelsen av Den lille katekisme, utgav Luther også en hel bibelhistorie med ikke mindre enn 50 bibelhistoriske bilder. Utgivelsen var et tillegg til den bønnebok som var kommet i stadig nye opplag fra begynnelsen av 1520-tallet av. Bruken av slike bibelhistoriske bilder representerte mer enn et ønske om å utstyre bøkene med illustrasjoner. Det var den historie bildene fremstilte, som var poenget. Luthers lille katekisme hadde et bilde til hvert av budene, et til hver av trosartiklene og et til hver av bønnene i Fadervår. Bibelhistorie og katekisme var derfor ikke alternative størrelser, men to sider av samme sak. I en bok, bønneboken, hadde man en sammenhengende fremstilling av hele bibelhistorien. I katekismen hadde man enkeltfortellinger som var tilpasset katekismens innhold.

Fortellinger og lignelser beveger barna og de enfoldige

Når Luther velger å la katekismen utstyre med bilder, er det et bevisst valg som ligger bak. Dette kommer tydelig frem i fortalen til bibelhistorien:

Jeg har ansett det som et gode å føye denne lille boken med den gamle lidelseshistorie, til bønnebogen aller mest for barna og de enfoldiges skyld. Gjennom bilder og lignelser blir de lettere beveget til å ta vare på de guddommelige historier enn alene gjennom ord eller lære. ...

... jeg ville ikke akte detfor noen dårlig idé om man malte slike bilder med bibelvers til i stuen og på kammersene, slik at man alle steder kunne ha Guds verk og ord for øynene og derigjennom øvet seg i gudsfrykt.

Det er denne tankegang som ligger til grunn for katekismens bilder. De er malte fortellinger som skal bevege brukerne til et gudfryktig liv. Historien om folket som danser rundt gullkalven (2 Mos 31-32), står som illustrasjon til 1. bud. Senere møter vi historien om David og Batseba (2 Sam 11) som illustrasjon til det sjettede bud. Til sist finner vi Josef og Potifars hustru (1 Mos 39) til det 10. bud. Budene er gjennomgående illustrert med fortellinger fra Det gamle Testamente, slik de nevnte

eksempler viser. Det dreier seg om eksempelfortellinger som både viser oss mennesker som bryter budet og mennesker som holder det.

Til Fadervår finner vi syv bilder, de fleste med fortellinger fra Det nye Testamente. Vi skal her nøye oss med å se på et eksempel, bildet til den syvende bønn, "Men frels oss fra det onde". Luthers forklaring lyder:

Vi ber i denne bønnen liksom under ett at vår Far i himmelen må frelse oss fra all slags ondt på legeme og sjel, eiendom og ære, og til sist, når vår time kommer, gi oss en salig ende og nådig ta oss fra denne jammerdal til seg i himmelen.

Luther forstår altså den syvende bønn som en sammenfatning av hele Fadervår. Hva mer skulle det være å be om, dersom vi ble frelst fra det onde, både på legeme og sjel? Det samme kunne man for så vidt si om Luthers utleggelse av alle bønnene i Fadervår. Nøkkelordene i de tre første bønnene - "Guds navn", "Guds vilje", "Guds rike" - er alle innholdsmettede uttrykk for hele frelsen. At også den syvende bønn samler hele Fadervårs innhold under et nytt negativt nøkkelord, "det onde", er typisk for Luthers utleggelse. Poenget blir da at den syvende bønn spisser det hele til mot bønneropet: ... frels oss fra det onde.

Fadervår er tiggerens bønn. Ikke minst blir dette tydelig i og med den syvende og siste bønn. "Til syvende og sist" gjør ikke krav på noen rett, samme hvilke tanker vi ellers måtte hatt, men kommer som tiggere og ber vår himmelske Far gi oss frelsen for sin Sønns skyld.

Selv Skiftens ord, evangeliet, blir til sist et mysterium. Vi kan ikke gjøre krav på noe som helst. Det er Gud som er giveren. Det overgår vår forstand.

De siste ord Luther skrev, fant man på en lapp etter hans død. Der stod det til slutt: "Vi er tiggere. Det er sant." Det er nærliggende å tro at det nettopp var den syvende bønn i Fadervår han hadde i tankene da han skrev dette. Men hvordan skulle slikt formidles til barn? Var det mulig? Hva så de da katekismen ble åpnet på den syvende bønn? Hvilket bilde var valgt?

Katekismebildet til den syvende bønn viser oss en scene der en kvinne og hennes følge vender seg mot Jesus som er i følge med sine disipler. Kvinnen ligger på kne og ser bedende på Jesus. I forgrunnen, midt mellom dem, går en liten hund. Bildet er en scene fra fortellingen om Jesus og den kananeiske kvinne (Matt 15):

Jesus brøt opp og drog derfra til landet omkring Tyrus og Sidon. 22 En kanaaneisk kvinne fra disse traktene kom og ropte: "Herre, du Davids sønn, miskunn deg over meg! Min datter blir hardt plaget av en ond ånd." 23 Men han svarte henne ikke et ord. Disiplene vendte seg da til ham og bad: "Gjør deg ferdig med henne; hun roper etter oss." 24 Men han svarte: "Jeg er ikke sendt til andre enn de bortkomne sauene i Israels folk." 25 Da kom hun og kastet seg ned for ham og sa: "Herre, hjelp meg!" 26 Han svarte: "Det er ikke rett å ta brødet fra barna og gi det til hundene." 27 "Det er sant, Herre, "sa kvinnen, "men hundene får jo spise smulene som faller fra bordet hos herrene deres. " 28 Da sa Jesus til henne: "Kvinne, din tro er stor. Det skal bli som du vil." Og datteren ble frisk i samme stund.

Budskapet er at Gud ikke sier nei til den som vender seg til ham og ber om å bli frelst. Fadervår er pantet på dette og hunden et symbol som med sine bedende øyne minner oss om dette. I innledningen til Fadervår i Den store Katekisme sier Luther det slik:

For at vi skal vite hva vi skal be om og hvordan vi skal be, har vår Herre Kristus selv lært oss både måten og ordene ...

Den kananeiske kvinnen hadde ikke krav på noe, det har heller ikke vi. Hun kom ubedt, vi er bedt. Hun måtte kjempe for å bli hørt, vi har fått ordene lagt i vår munn av ham som har love å høre våre bønner. Med Fadervår som vårt rop om frelse ligger vi alt "Gud i øret" - som Luther uttrykker det - og kan derfor være viss på at han hører oss. Vi er tiggere. Det er sant. Men Gud venter allerede på tiggerens bønn.

Både for barn og voksne

I dette eksempel fra katekismen, er det klart at vi ikke møter kristen tro i form av teoretiske læresetninger som trenger oversettes til det nivå mottakeren intellektuelt sett befinner seg på. Budskapet er gitt en form som treffer både barn og voksne, samtidig. Kristen tro, formidlet i denne enkle og umiddelbare form, skal ikke spilles ut mot den voksne, modne refleksjon. Også den er nødvendig. Poenget er at katekismekunnskapen forblir primærkunnskap, og ikke legges bort som primitiv kunnskap, altså kunnskap som hører et tilbakelagt stadium til. Katekismestoffet er derfor felles for barn og voksne og inviterer til fellesskap. Når vi ber Fadervår sammen med barna, ber også vi. Den bibelske fortelling tale like mye til oss. For sin egen del understreker Luther dette poeng med all mulig tydelighet:

Jeg er både doktor i teologien og predikant ... Likevel gjør jeg akkurat som et barn som blir undervist i katekisme: Jeg leser og sier frem katekismen ord for ord om morgenen og når jeg har tid - Fadervår, de ti bud og trosartiklene, salmene osv., og fremdeles må jeg daglig studere ...

Selv den lærde doktor i teologien legger ikke katekismen bak seg, men ber og studerer seg lenger og lenger inn i den.

Fra hjem og menighet til skole - og tilbake igjen

Katekismen er pedagogisk sett tilrettelagt for barn, men egner den seg til bruk i skolen? Dette er et spørsmål med sprengstoff i. Katekismen, slik vi møter den på 1500-tallet, har tros- og bønnefellesskapet som sin gitte forutsetning. Dagens skole forutsetter derimot i større eller mindre grad livssynspluralisme og nødvendig avstand til kristendommen som levende tro og bønn. Læreren er ikke primært en som ber katekismen sammen med sine elever, men heller en som forvalter de forskjellige alternativer som barna selv må betjene seg av. I denne skole kan katekismen vel brukes som kunnskapskilde, men den type kunnskap den i tidligere tider formidlet i hjem og menighet, og for den saks skyld også i den gamle menighetsskole, må nødvendigvis tre tilbake i et skolesamfunn hvor mange ikke deler den samme tro. Dette gjelder selv i den norske skole med kristen formålsparagraf og et kristendomsfag som ikke må forveksles med et allment religionsfag. Fritaksdebatten demonstrerer dette forhold tydelig nok.

Skolen stiller med rette strenge pedagogiske krav til undervisningsmaterialet. Problemet er at det er katekismens sterkeste side som pedagogisk sett er den mest problematiske i dagens skolesamfunn. I botanikken er det ubestridelig at en engasjert botaniker med levende blomster i hagen som undervisningstoff har sine pedagogiske fortrinn. Luthers lille katekisme har de samme kvaliteter innebygget. I det minste gjør denne spenning mellom katekismen og skolen det klart at hvor dagens skole kommer til kort, må hjemmet og menigheten vernes og gjenvinnes som det primære rom for opplæring i kristen tro. Og det må skje ved at barn og voksne, mennesker med større og mindre kunnskap, finner sammen på katekismens grunn, det er der den fortsatt kan brukes som bønnebok.

Med dette har jeg ikke noe ønske om å avskrive skolen og den kristendomsundervisning som gies der. Med hensyn til skolen er poenget å få frem dens begrensninger, og la det gjeme også ligge en

utfordring til skolen i dette. Hvor langt skolen kan komme katekismen i møte, er ikke avgjort en gang for alle, og svaret på et spørsmål om dette vil heller ikke være det samme overalt i den offentlige norske skole. Offentlig enhetsskole, friskole eller hjemmeundervisning angir i denne sammenheng også alternativer av betydning for hvordan barnas kristne identitet kan bli ivaretatt. Som en konklusjon må man imidlertid kunne si at katekismens pedagogiske kapital først vil kunne gi full avkastning når den investeres i hjemmet og dernest i menigheten. Spørsmålet er videre om ikke nettopp denne investering vil være den beste forutsetning for at man også skal kunne få utbytte av katekismestoffet i det øvrige skolevesen slik L97 angir:

Elevene skal lære om grunntrekkene i kristen tro og etikk i lys av kristendomsforståelsen i Luthers lille katekisme.

Det er klart at man kan nærme seg kristendomsforståelsen i Luthers lille katekisme som teoretisk kunnskap - eller som det heter i L97: "... kunnskap om, ikke opplæring til, en bestemt tro". For dem som ikke selv deler kristendomsforståelsen i Luthers lille katekisme, er det så lang man kan komme. For den som derimot har sin identitet i katekismens kristendomsforståelse, stiller saken seg annerledes. Det dreier det seg nettopp om en livslang opplæring til en bestemt tro - for ikke å si i en bestemt tro.

Den pedagogiske utfordring for en skole med elever av forskjellig tro og overbevisning, er ikke nøytralitet, men å ta vare på den enkeltes tro og overbevisning i møte med andre som ikke deler denne tro. Utfra et kristent ståsted betyr det at også katekismens kristendomsforståelse må få plass i skolen, ikke som tvang, men som frihet for barnet til å ta med seg sin kristne identitet og få den bekreftet i skolens kristendomsundervisning.

Denne artikkel var bragt på KPI's hjemmeside: www.kpi.dk